

UOT: 338.43, 63.33

AQRAR SAHƏYƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN ROLU VƏ ƏSAS ALƏTLƏRİ

Cavad Məddəd oğlu Qocamanov

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

e-mail: cavad.qocamanov@gmail.com

Xülasə

Qloballaşma şəraitində həyata keçirilən tənzimləmə mexanizmlərinin milli iqtisadiyyata təsir imkanları durmadan genişlənməkdədir. Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına göstərilən dəstək siyasətləri əsasən bu sahədə gəlir səviyyəsini, məhsuldarlığı, məhsul çeşidliliyini və istehsalı artırmaq üçün müxtəlif tənzimləyici vasitələrdən istifadə edilməklə həyata keçirilir.

Məqalədə müasir şəraitdə aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafının və kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən dəstəklənərək tənzimlənməsinin bütövlükdə aqrar sahənin dinamik artımına, daha dayanıqlı inkişafına təsir imkanları nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, Azərbaycanda həyata keçirilən kənd təsərrüfatına dəstək siyasətlərini daha təsirli etmək üçün təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: *aqrar sahə, kənd təsərrüfatı, dövlət dəstəyi, dövlət tənzimlənməsi.*

Giriş

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ölkənin coğrafi mövqeyi və iqlim şəraiti baxımından tarixən şəhərdən kənarda yaşayan əhalinin əksəriyyətinin ənənəvi əmək fəaliyyəti sahəsi olub. Bu səbəbdən Azərbaycanda kənd təsərrüfatı daima inkişaf edən və aktual sahələrdən biridir. Lakin Azərbaycanın ərazisinə görə kiçik ölkələr sırasında olması, əhalisinin hər il durmadan artması, kəndlərdən şəhərlərə miqrasiyanın sürətlənməsi səbəbindən kənd əhalisinin sayının azalması, şoranlaşmış torpaqların əhatə dairəsinin genişlənməsi bu sahədə hələ də problemlərin olduğunu göstərir. Qeyd olunan bu səbəblərə görə kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək və gələcəkdə iqtisadi nöqteyi-nəzərdən daha dayanıqlı və davamlı olmasını təmin etmək üçün dövlətin bu sahəyə müdaxilə edərək tənzimləyici rolunu oynaması zərurəti ortaya çıxır.

Bu gün dünyanın bir çox ölkələrində, eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə də dövlət tərəfindən aqrar sahənin tənzimlənməsi baxımından müəyyən müdaxilələr edilir. Belə ki, əkin sahələrindən maksimum və səmərəli şəkildə istifadədə və dünya əhalisinin sürətlə artması fonunda əsas qida növləri ilə təmin olunmada ortaya çıxan problemlər artıq kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsini daha global məsələyə çevirməkdədir. Bütün bu səbəblərə görə kənd təsərrüfatında istehsal ilə əhali artımı arasında tarazlığın və davamlı inkişafın təmin olunması üçün yalnız inkişaf etmiş ölkələr yox, eyni zamanda inkişaf etməkdə olan ölkələr də kənd təsərrüfatı istehsalına xüsusi diqqət yetirməlidir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin həcmi iqtisadiyyatın bu sektorunda istehsal həcmələrinin yüksək artım templərini təmin etmir. Belə məsələlərin həlli üçün kənd təsərrüfatında sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin ayrı-ayrı elementlərinin mövcud vəziyyətə çevik uyğunlaşdırılması zəruridir. Bu məqsədlə də məqalədə kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi siyasətlərinin əsasları, məqsədləri və alətləri nəzərdən keçirilir.

Aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin zəruriliyi

Hazırda texnologiyanın inkişafı məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Lakin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalındakı bu artımlarla yanaşı, əkin sahələrinin son istifadə həddinə çatması da çox ciddi faktdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (Food and Agriculture Organization - FAO), BMT-nin Dünya Qida Proqramı Təşkilatı (World Food Programme - WFP), Avropa İttifaqı (Aİ) və müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən qurulan Qida Böhranına Qarşı Qlobal Şəbəkənin (GNAFC) 2023-cü il üzrə hazırladığı Qlobal Qida Böhranı Hesabatında (The Global Report on Food Crises (GRFC) 2023) 59 ölkədə və ya bölgədə 281,6 milyon insanın kəskin qida çatışmazlığı ilə üzləşdiyi və bu rəqəmin 2022-ci ilə müqayisədə təxminən 24 milyon nəfər çox olduğu bildirilib [1].

Hesabatda, həmçinin qeyd olunub ki, kəskin qida çatışmazlığı ilə üzləşən insanların sayı 2023-cü ildə ardıcıl olaraq 5 il artıb və "Covid-19" pandemiyasından əvvəlki səviyyələri də keçib. Eyni zamanda, qeyd olunur ki, BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri sırasında yer alan "2030-cu ilə qədər aclıq və qida çatışmazlığının bütün formalarına son qoymaq" məqsədinə çatmaq çox uzaqdadır və buna nail olmağın çətinliyi artıq təsdiqlənir. Bundan başqa, hesabatda 2023-cü ildə kəskin ərzaq təhlükəsizliyinə 20 ölkədə və ya regionda 135 milyon insan üçün münafişələrin, 21 ölkədə 75 milyon insan üçün şok effektiv iqtisadi dalğalanmaların, 18 ölkədə isə 72 milyon insan üçün kəskin hava şəraitinin əsas təsiredici amillər olacağı bildirilib. Bütün bunlara baxmayaraq digər tərəfdən də hesabatda 17 ölkədə ərzaq təhlükəsizliyi vəziyyətinin yaxşılaşdığı və beləliklə 7,2 milyon insanın yüksək səviyyədə kəskin ərzaq təhlükəsizliyi ilə üzləşmədiyi də xüsusi qeyd olunub [1].

İnnovativ tətbiqlər və texnoloji inkişaf sayəsində inkişaf etmiş ölkələr artıq özlərini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edir. Lakin beynəlxalq səviyyədə böyük güzəştlərin tətbiq edildiyi azad ticarət zonalarının yaranması və qlobal ticarətin formalaşdırdığı beynəlxalq gəlir bölgüsü inkişaf etməkdə olan ölkələri əlverişsiz vəziyyətə salır.

Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında istehsalın iqtisadi inkişaf üçün məcburi olması aqrar sektora investisiyaların səmərəliliyi məsələsini gündəmə gətirir. Çünki istifadə olunan kapital və texnologiya istehsal gücünü artırır. Xarici dünyaya açıq olan inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda inkişaf və xarici ticarət əlaqələri təhlil edilərkən ixrac üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının və daxili istehlak üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən edilməsində səmərəlilik mühüm rol oynayır [2].

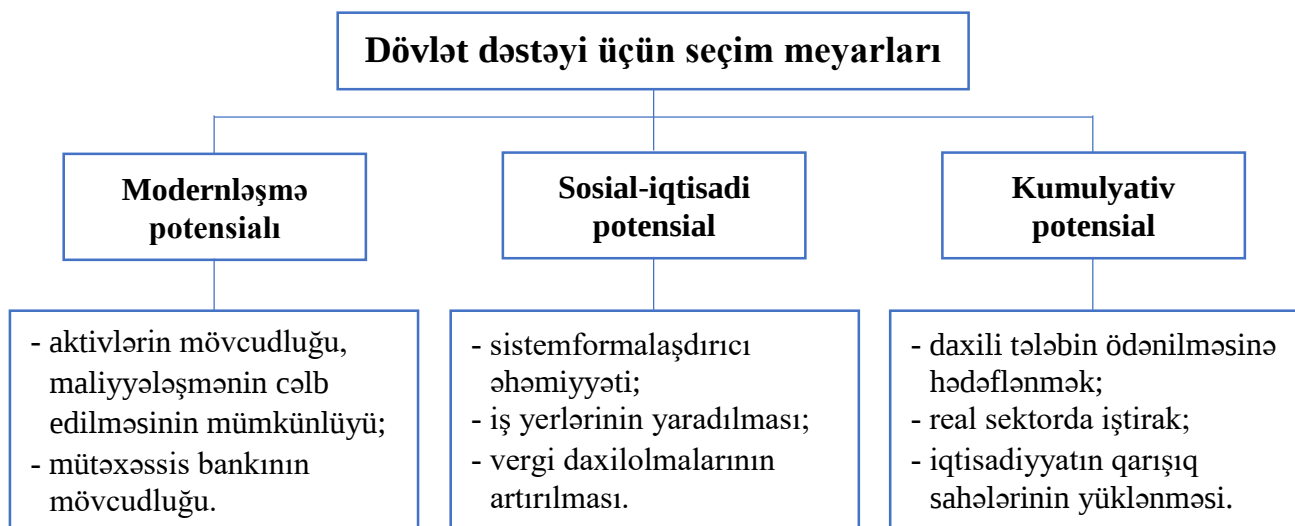
Xarici ticarətlə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqələrə dair müxtəlif fikirlər irəli sürülür ki, bunlardan ən qədimi xarici ticarətlə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqəni vurğulayan müqayisəli üstünlük fikridir [3]. Keçmişdə müəyyən düzəliş və dəyişikliklərlə tətbiq edilən müqayisəli üstünlük prinsipi göstərdi ki, xarici ticarət inkişafa ciddi stimula verir. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müqayisəli üstünlüklərdən istifadə son dərəcə məhduddur. Bu ölkələrin bir çoxunun gəlirləri aşağı olduğundan, müqayisəli üstünlüyü təmin edəcək modernləşmə apara bilmir.

Belə olan halda, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi üçün prioritet kimi kiçik və orta sahibkarlıqla yanaşı, iri biznesin dəstəklənməsi də zəruridir. Bu, həmin istiqamətdə investisiya layihələrinin bir tərəfdən daha az riskli (onların reallaşdırılma mümkünlüyü yüksəkdir), digər tərəfdən isə yüksək sosial və iqtisadi əhəmiyyətə malik olması ilə bağlıdır. Belə ki [4]:

- iri müəssisələrin aktivlərindən kredit resurslarının cəlb edilməsi üçün təminat kimi istifadə edilə bilər;
- iri biznes professional idarəetmə komandasına və layihədə tələb olunan mütəxəssis bankına malikdir;
- iri biznes sistem formalaşdırıcı rol oynayır və klasterlərin yaranması üçün əsas verir.

Dövlət dəstəyi üçün isə sahələrin seçilmə meyarı kimi onların kumulyativ potensialına baxmaq zəruridir [4].

Şəkil. Modernləşməyə dövlət dəstəyi üçün sahələrin seçilmə meyarları

Mənbə: Qasımlı V.Ə. İqtisadi modernizasiya. Bakı. 2014. 91 s.

Dövlət iqtisadi sistemlərdən və inkişaf səviyyələrindən asılı olmayaraq, demək olar, bütün ölkələrdə iqtisadiyyata müxtəlif üsullarla müdaxilə edir. Tarix boyu bəllidir ki, insan ehtiyaclarının ödənilməsinə bütünlüklə iqtisadi sistemlərin fəaliyyətinə buraxmaq rəşional davranış deyil. Bu gün hətta bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət müxtəlif səbəblərdən və müxtəlif alətlərlə iqtisadi həyata müdaxilə edir.

İqtisadiyyatın inkişafı prosesində aqrar sektorun digər sahələrlə müqayisədə nisbi əhəmiyyəti getdikcə azalır. Sosial-iqtisadi qanun kimi qiymətləndirilə bilən bu hadisənin yaranmasında iqtisadi, sosial və institusional amillər böyük rol oynayır. Bununla belə, aqrar sektor sağlam şəkildə tarazlı inkişafa nail olmaq, digər sahələr üçün münasib bazar yaratmaq, zəruri malların istehsalını təmin etmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə isə kənd təsərrüfatı sektoru inkişaf xüsusiyyətlərinə görə dövlətin müdaxiləsini tələb edir. Bu müdaxilə isə istehsalçıların gəlirlərini artırmaq və sektorun inkişafına dəstək məqsədilə daha çox qiymətlər vasitəsilə həyata keçirilir.

Xüsusi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məşğul əhalinin böyük hissəsi kənd təsərrüfatı sektorunda olduğundan, kənd təsərrüfatının inkişafı bu sahədə fəaliyyət göstərən insanların gəlirlərinin artması deməkdir. Digər tərəfdən, sənayeləşmə səylərinin uğurlu olması kənd təsərrüfatı istehsalının artımından asılıdır.

XX əsrdə bu müdaxilə artıq istehsalçını deyil, istehlakçını qorumaq məqsədi ilə həyata keçirilirdi. Belə ki, istehsalçılara qiymət zəmanəti vermək ideyası hələ 1917-ci ildə İngiltərədə müvəqqəti olaraq taxıl üçün tətbiq olundu və 1930-cu il depressiyasından sonra təkrarlandı. Qərbdə bu mövzuda ilk hərtərəfli qanun 1930-cu ildə ABŞ-də qəbul edilmişdir. Həmçinin bu qanuna görə, istehsalı stimullaşdırmaq və istehsalçının gəlirlərini artırmaq üçün qiymət zəmanəti verilirdi. Bu qanundan, eyni zamanda, İkinci Dünya Müharibəsi vaxtı da geniş istifadə edilmişdir. Ancaq hazırda dünya əhalisinin sürətlə artımı və iqlim dəyişikliyinə ortaya çıxardığı ciddi təsirlər səbəbindən kənd təsərrüfatına dövlət müdaxiləsi artıq daha çox istehsalçıları qorumağa istiqamətlənməyə başlayıb.

Digər tərəfdən, müxtəlif əhəmiyyət kəsb edən kənd təsərrüfatı məhsulları üçün qiymət dəyişiklikləri fərqlidir. Bu dəyişikliyin dərəcəsi iqlimin istehsalda təsirindən, istehsalçılara istehsal həcmi dəyişmək üçün lazım olan müddətin uzunluğundan, istehsalda tələb olunan əsas kapitalın miqdarından və məhsulun dünyadakı təklifindən asılıdır [5].

Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi siyasəti hər bir ölkənin iqtisadi strukturu ilə sıx bağlı olduğundan, belə dəstək əsasən ölkənin özünəməxsus problemlərinin həllinə istiqamətlənir. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı istehsalında özünü təmin edən bəzi inkişaf etmiş Qərb ölkələri ilə kənd təsərrüfatı istehsalında özünü təmin edə bilməyən az inkişaf etmiş ölkələrin kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi siyasətləri fərqlənir. Bununla belə, kənd təsərrüfatının universal xüsusiyyətləri sahəyə dövlət dəstəyi siyasətlərində bəzi oxşarlıqları ortaya çıxarır. Çünki dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına dəstəyin və hər cür müdaxilənin mahiyyəti gəlirlərin sosial seqmentlər arasında yenidən bölüşdürülməsinə yönəlmiş təcrübələri özündə ehtiva edir.

Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi siyasəti aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin artırılması, istehlakçıların müdafiəsi, istehsal strukturunun təkmilləşdirilməsi, istehsalın artırılması, səmərəliliyin artırılması və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərindəki dalğalanmaların yumşaldılması və ya qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilir. Başqa sözlə, aqrar sektorun strukturunda və təşkilində pozulmalar, strukturun qeyri-sabitliyi və aqrar sektorda tələb və təklifin dəyişməsi, resursların hərəkətsizliyi, kənd təsərrüfatının gəlirlərində və qiymətlərindəki qeyri-sabitlik kənd təsərrüfatına müdaxilə tələb edən əsas səbəblərdir [6]. Bu məsələlər arasında ən vacib olanlardan biri də iqlim qeyri-müəyyənliyidir və bu amil qiymət dəyişikliklərinin mühüm müəyyənedicisidir.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin təşəkkülü

Azərbaycanda da kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ənənəvi fəaliyyət növlərindən biri olduğuna görə hələ SSRİ dövründən bu sahəyə daima dövlət dəstəyi olmuşdur. 1991-ci ildə Azərbaycanın yenidən müstəqillik qazanmasına baxmayaraq iqtisadi çətinliklər səbəbindən bir çox sahələr kimi bu sahədə də durğunluq müşahidə olunmaqda idi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq sektorun aktivləşdirilməsi və istehsalçıların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı sahəsinə dövlət tərəfindən dəstək siyasəti həyata keçirilməyə başlandı.

2004-cü ildən etibarən isə ölkə üzrə üç mərhələli regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illər) həyata keçirilmişdir [7], [8], [9]. Bununla əlaqədar olaraq xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bu proqramlarda nəzərə alınan əsas sahələrdən biri məhz aqrar sektor olmuşdur. Görülmüş tədbirlər içərisində aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin hansı formada aparılması da bu proqramlarda öz əksini tapmışdır.

Bundan başqa, dövlət proqramlarında aqrar sektora dövlət dəstəyinin başlıca məqsədi maddi-texniki təminatın bərpası əsasında istehsalın davamlı inkişaf etdirilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi idi. Bununla əlaqədar olaraq islahatlar çərçivəsində aparılan dəstək siyasəti aqrar istehsalın modernləşdirilməsi istiqamətinə yönəldilmişdir və kompleks tədbirləri əhatə etmişdir.

Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramının (2002-2005-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı [10], dövlət tərəfindən aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fermerlərə göstərilən dəstək tədbiri olaraq lizinq sisteminin inkişaf etdirilməsi məqsədilə “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı [11], “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı [12], “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı [13] və s. qanunvericilikdə qəbul edilmiş yeniliklər və dəyişikliklər aqrar sahənin təşkilinə və inkişafına müsbət təsir etmişdir.

Daha sonrakı dövrlərdə dövlət tərəfindən aqrar sahənin inkişafına dövlət dəstəyinin birbaşa və ya dolayı yolla artırılması üçün qanunvericilik bazasına bir çox dəyişikliklər edildi. Belə ki, “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin dərin təhlili əsasında Strateji Yol Xəritəsinin hazırlanması üzrə müvafiq tapşırıqlar verilmişdir. Buna uyğun olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sənayesi sahələrində mövcud vəziyyət müvafiq dövlət orqanlarının, tədqiqat mərkəzlərinin və müstəqil ekspertlərin iştirakı ilə sistemli və əhatəli şəkildə təhlil olunmaqla silsilə müzakirələr keçirilmiş və müvafiq qiymətləndirmələr aparılmış, bunun əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” (bundan sonra - Strateji Yol Xəritəsi) hazırlanmışdır. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar sahədə yeni subsidiya mexanizminin yaradılması haqqında” 27 iyun 2019-cu il tarixli 759 nömrəli Fərmanını da xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Strateji Yol Xəritəsində ölkənin kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı ilə bağlı 2020-ci ilədək strateji baxış, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxış əks olunub ki, bu da kənd təsərrüfatı sahəsində həm orta, həm də uzunmüddətli dövr üzrə strateji inkişaf hədəflərinə çatmaq üçün dövlətin ardıcıl mərhələlərlə icra ediləcək aydın yol xəritəsinə malik olmasını ifadə edir [14].

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar sahədə yeni subsidiya mexanizminin yaradılması haqqında” 27 iyun 2019-cu il tarixli 759 nömrəli fərmanına əsasən, “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası” təsdiq edilmişdir. Bu Qayda kənd təsərrüfatı sahəsində subsidiyalaşdırmanın əhatə dairəsini və ünvanlılığını xeyli dərəcədə genişləndirmişdir. Nəticədə ölkədəki fermerlər və ümumilikdə kənd təsərrüfatı sahəsində işləyən şəxslər üçün dövlət tərəfindən təqdim olunan subsidiyalara əlçatanlıq asanlaşmışdır [15].

Göründüyü kimi, sektorun aktivləşdirilməsi və istehsalçıların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə bu sektora dövlət tərəfindən göstərilən dəstək siyasəti kifayət qədər genişdir. Ümumilikdə isə kənd təsərrüfatına dövlət tərəfindən dəstək siyasətlərinin həyata keçirilməsinin əsas səbəbi kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərini sabit saxlamaq, istehsal qiymətlərini fermerlər üçün kənd təsərrüfatı fəaliyyətini cəlbədiciləşdirəcək səviyyəyə çatdırmaq, daxili istehlak, ixrac və sənaye üçün davamlı və lazımı qədər məhsul istehsalını təmin etməkdir.

Aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin alətləri

Kənd təsərrüfatına dəstək siyasəti ölkə iqtisadiyyatının və kənd təsərrüfatı sektorunun unikal problemlərinin həllinə yönəlmişdir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatına dəstək siyasətlərinin müəyyənəddici məqsədləri ölkədən ölkəyə fərqli ola bilər. Məqsədlər və vasitələr ölkədən ölkəyə fərqli olsa belə, aşağı istehsal, aşağı səmərəlilik və aşağı gəlir kimi sektora xas ümumi xüsusiyyətlər kənd təsərrüfatına dəstək siyasətlərinin məqsəd və vasitələrində oxşarlıqları ortaya qoyur. Kənd təsərrüfatına dəstək siyasəti aqrar sektorun gəlir səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, adekvat həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə, istehsalın və məhsuldarlığın artırılmasına, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, istehlakçıların münasib qiymətlərlə kifayət qədər məhsul tədarükünün təmin edilməsinə və dövlətin kənd təsərrüfatı sektorunu ümumi iqtisadi inkişafa doğru dəstəkləməsinə yönəlib. Həmçinin Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin əhəmiyyətli bir hissəsinin hələ də kənd təsərrüfatı sektorunda məşğul olduğunu və ölkə əhalisinin ehtiyac duyduğu əsas istehlak mallarının istehsalının böyük ölçüdə bu sektorda qarşılandığını nəzərə alsaq, dövlətin kənd təsərrüfatına dəstək siyasətləri qaçılmaz olur (*Cədvəl*) [16].

Cədvəl. Məşğul əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü, faizlə

İllər	Sənaye	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	Tikinti	Nəqliyyat və rabitə	Xalis vergilər	Digər sahələr
2000	7,2	39,2	4,9	4,3	0,7	43,7
2001	7,1	39,1	4,9	4,3	0,8	43,8
2002	7,2	38,9	5,0	4,3	0,7	43,9
2003	7,1	38,9	5,1	4,3	0,8	43,8
2004	7,2	38,6	5,2	4,3	0,8	43,9
2005	7,2	38,7	5,2	4,3	0,8	43,8
2006	7,4	38,5	5,3	4,3	0,8	43,7
2007	7,5	38,4	5,3	4,3	0,8	43,7
2008	7,5	38,2	5,4	4,3	0,8	43,8
2009	7,3	38,1	5,4	4,3	0,8	44,1
2010	7,1	38,2	6,6	4,1	1,3	42,7
2011	7,0	37,9	7,1	4,1	1,3	42,6
2012	7,0	37,7	7,2	4,1	1,3	42,7
2013	7,1	37,1	7,2	4,1	1,3	43,2
2014	7,0	36,7	7,3	4,0	1,3	43,7
2015	6,8	36,4	7,2	4,2	1,3	44,1
2016	7,1	36,3	7,2	4,2	1,3	43,9
2017	7,2	36,4	7,2	4,2	1,3	43,7
2018	7,4	36,3	7,3	4,2	1,3	43,5
2019	7,4	36,0	7,6	4,2	1,3	43,5
2020	7,5	35,9	7,6	4,2	1,2	43,6
2021	7,6	35,9	7,7	4,1	1,2	43,5
2022	7,7	35,8	7,7	4,1	1,2	43,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artması və ya azalması qiymətlər vasitəsilə sektorlar üzrə balanslara təsir edir və daxili ticarət şərtləri vasitəsilə milli səviyyədə əks olunur [17]. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı siyasətləri digər sektor siyasətləri ilə də qarşılıqlı əlaqədədir. Milli iqtisadiyyatların tərkib hissəsi kimi dünya iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqədə olan kənd təsərrüfatı sektoru üçün beynəlxalq bazarlarla əlaqə dünya qiymətləri, xarici ticarət rejimləri və xarici ticarət vasitəsilə həyata keçirilir.

Bir çox ölkələrin kənd təsərrüfatını tənzimləmə siyasəti aqrar sahə üzrə gəlirlərin və qiymətlərinin sabitləşdirilməsi yolu ilə məqbul gəlir səviyyəsinin təmin edilməsi üzərində qurulmuşdur [18]. Profilaktik olaraq kənd təsərrüfatı sahəsinin sabitləşdirilməsi siyasəti müəyyən edilərkən kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə gəlirlərin yüksək səviyyəyə yüksəldilməsi, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin və istehsalçıların gəlirlərinin sabitləşdirilməsi əsas siyasət kimi müəyyən edilir. Bu, kənd təsərrüfatına dəstək siyasətlərinin ortaya çıxması üçün əhəmiyyətli bir səbəb olaraq görülür. Kənd təsərrüfatının səmərəliliyinin nisbətən azalması fonunda həyata keçirilən dəstək siyasətlərindən biri qiymətlərin əvvəlcədən müəyyən edilməsindən ibarətdir, lakin bu təcrübə kənd təsərrüfatı gəlirlərinin azalmasının qarşısını ala bilmir. Bu vəziyyət inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə də problemdir. Bu, xüsusilə Avropa ölkələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin artmasına səbəb olub. Bu səbəbdən əvvəllər Avropa İttifaqı ölkələrində kənd təsərrüfatına dəstək ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinə birbaşa müdaxilə kimi həyata keçirilirdisə, son onillikdə qiymət dəstəyi tədricən birbaşa dəstək adlanan kompensasiya ödənişləri ilə əvəz olundu [18].

İstehsalın artırılması və yeni məhsulların istehsalını təşviq etmək məqsədilə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına tətbiq edilmiş dəstək siyasətlərini ümumilikdə dörd qrupa bölmək olar [17] [19]:

1. Bazar qiymətinə dəstək;
2. Birbaşa gəlir dəstəyi;
3. Dolaylı gəlir dəstəyi;
4. Digər dəstəklər.

Bazar qiymət dəstəyi:

Kənd təsərrüfatı sahəsinə verilən dəstəklər araşdırıldığında açıq şəkildə görünür ki, ən çox dəstək siyasəti qiymət dəstəyi ilə bağlıdır. Bazar qiymətlərinin dəstəklənməsi sistemi iqtisadiyyatda sərbəst qiymətlərin formalaşmasına təsir göstərmək və qiymət sabitliyini təmin etməklə istehsalçıları və istehlakçıları qorumaq üçün həyata keçirilən bütün tədbirlərdir (aşağı və yuxarı qiymətlərin tətbiqi). Bunlar istehsalçıların uzunmüddətli perspektivdə tətbiq etdikləri qiymətlərə təsir göstərməyə yönəlmiş tədbirlərdir. Bazar qiymətlərinin dəstəyi qiymətlərə əsasən iki şəkildə təsir edir: birincisi, qiyməti yaradan tələb və təklif amillərinə təsir etməklə (qiymətdənkənar müdaxilə), ikincisi, məhsula və ya açılış qiymətinə birbaşa təsir etməklə (qiymət müdaxiləsi).

Birbaşa gəlir dəstəyi:

Birbaşa gəlir dəstəyi istehsalı və istehsalçının gəlirini artırmaq məqsədilə məhsulun keyfiyyətinə və sinfinə uyğun olaraq mühüm qida məhsulları üçün subsidiya şəklində olan ödənişlərdir. Bundan başqa, bu dəstək ilə istehsalçılara müxtəlif növ kreditlərə çıxış imkanı verilir. Həmçinin bu dəstək istehsalçıların gəlirlərinin artması nəticəsində ümumi gəlir səviyyəsinin yaxşılaşması

ilə bağlı aparılan tədbirlərdən ibarətdir. Birbaşa gəlir dəstəyi sisteminin əsas məqsədi yoxsul fermerlərə kömək etməkdir və bu sistem daha çox istehsal artıqlığı olan ölkələrdə tətbiq edilir. Bu dəstək istehsal ilə məşğul olan fermerə fəaliyyət göstərdiyi aqrar sahə ilə əlaqədar ərazi vahidinə uyğun olaraq birbaşa dövlət tərəfindən göstərilən, istehsalın həcmi ilə verilən ödəniş arasında birbaşa asılılığın olmadığı və əsas məqsəd olaraq istehsalçının fəaliyyətinə yönəlmiş gəlir ödənişi sistemidir. Məhsulun qiyməti bazarda müəyyən olunur. Belə olan təqdirdə bu sistemdə istehsalın həcmi bazarın verdiyi məlumatla uyğun olaraq müəyyən ediləcəyi üçün bazarda tələb-təklif arasındakı uyğunsuzluğa görə ortaya çıxacaq qiymət dəyişkənliyinin qarşısı alınacaq və nəticədə subsidiyalar öz hədəfinə çatacaq.

Dolayı gəlir dəstəyi:

Bunlar birbaşa məhsula aid edilməyən, lakin istehsalın kəmiyyət və keyfiyyətinə təsir göstərən sahələrə verilən subsidiyalardır. Buraya vergi ayırmaları, investisiyalarla bağlı ianələr, kredit (faiz) dəstəyi və müəyyən vaxtlarda borc faizlərinin silinməsi kimi dövlət subsidiyaları, gübrə, dərman, suvarma, toxum, nəqliyyat, enerji və sığorta və məhsul istehsalı üçün saxlanma yerləri ilə təminat kimi subsidiyalar daxildir. Bu subsidiyalar istehsal xərclərini azaltmaq üçün görülən tədbirlərdir. İlk subsidiyalar ilə dəstək siyasəti adətən müvəqqəti həll yolu yaradır, yəni kənd təsərrüfatı strukturunu təkmilləşdirməkdənsə, daha çox məhsulun bazar qiymətinin vahid maya dəyərindən aşağı qalmasını təmin edir.

Bu baxımdan, ilkin subsidiyalarla dəstək siyasətinin uzunmüddətli tətbiqi problemi daha da dərinləşdirə bilər. Çünki bazar qiymətinin məhsul vahidinin maya dəyərindən aşağı düşməsi təklifin çox olması ilə bağlıdır. Belə olan vəziyyətdə isə subsidiyalaşdırma istehsalı stimullaşdıracaq və uzunmüddətli perspektivdə təklifin daha da artmasına və qiymətlərin azalmasına səbəb olacaq.

Digər dəstəklər:

Buraya daha çox bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının və emal məhsullarının ixracı üçün müəyyən miqdarda ixrac dəstəyinin təmin edilməsi, kənd təsərrüfatı hövzəsinə dəstək, tədqiqat, yoxlama, nəzarət və səmərələşdirmə xidmətləri, xəstəliklər və zərərvericilərdən qorunma, infrastruktur xidmətləri və kənd təsərrüfatında uzunmüddətli dövrdə xərclərin azaldılması effekti yaradan xərclərin aşağı salınması kimi tədbirləri aid etmək olar.

Aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin qeyri-adekvat səviyyədə olması risk və rəqabət qabiliyyətini, əmtəə istehsalçıların bazar mühitinə uyğunlaşma qabiliyyətini azaldır, milli iqtisadiyyatın mürəkkəb inkişaf proseslərinin sabitliyini pozur. Dövlət dəstəyi alətlərinin həyata keçirilməsi tamamilə şəffaf olmalı və təkcə orta və kiçik biznesin deyil, həm də fərdi sahibkarların və ev təsərrüfatlarının da bazara girişinin genişlənməsini stimullaşdırmalıdır.

Nəticə

Kənd təsərrüfatı sektoruna müdaxilə daha çox dövlət dəstəyi siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycanda aqrar sahə ilə bağlı 1990-cı illərdə müəyyən çətinliklər olsa da, 2000-ci illərin əvvəllərindən dövlət tərəfindən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi nəticəsində bu sahədə xeyli islahatlar aparılmış və bu da öz növbəsində əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu islahat proqramları aqrar sahənin demək olar ki, bütün aspektlərini əhatə edir.

Lakin aqrar sahəyə dövlət tərəfindən göstərilən dəstək adətən kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarda təklif dinamikasına təsir göstərir və bu da öz növbəsində qiymətlərin birbaşa dəyişməsinə səbəb ola bilər. Bu baxımdan, dəstək siyasətləri ilə yanaşı bazarların struktur problemlərinə də diqqət yetirilməlidir. Belə ki, bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələb dəqiq öyrənilməli və dəstək siyasətində nəzərə alınmalıdır.

Eyni zamanda, dövlət tərəfindən aqrar sektorda həyata keçiriləcək dəstək siyasətləri uzunmüddətli olmalıdır. Azərbaycanda məhz bu sahənin dəstəklənməsi üçün dövlət tərəfindən təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritəsi uzunmüddətli perspektivdə böyük əhəmiyyət daşıyır.

Həmçinin uzunmüddətli perspektivdə aqrar sahə ilə bağlı dövlət dəstəyinin davamlı və səmərəli olmasını təmin etmək üçün bazarlarda mütəmadi müşahidələr aparılmalı, bazara və ümumilikdə aqrar sahəyə zərər verə biləcək problemlər aşkara çıxarılaraq ən qısa zamanda həll edilməlidir. Bu problemlərin həllində isə birbaşa və ya dolaylı gəlir dəstəyi, bazar qiymətinə dəstək, həmçinin digər dəstək alətlərindən istifadə effektiv ola bilər.

Ədəbiyyat

1. The Global Report on Food Crises (GRFC) 2023.
<https://www.fsinplatform.org/sites/default/files/resources/files/GRFC2023-compressed.pdf>
2. Lentdecker, Pierre-Guyde: Le Technicien du Commerce International, Edition Hommes et Techniques, Paris, 1986, s. 22-23.
3. Dominick Salvatore; Economie Internationale, Cours et Problèmes, Série Schaum, Paris, 1982. s. 18-22.
4. Qasımlı V.Ə. İqtisadi modernizasiya. Bakı 2014. 91 s.
5. Bulmuş, İsmail: Tarımsal Fiyat Oluşumuna Devlet Müdahalesi, Ankara İ.T.İ.A Yayını, 1978, s. 44.
6. Dufumier, Marc: Les Politiques Agraires Que Sais-Je, No: 1472, Paris, 1986, s. 58-59.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı; <https://e-qanun.az/framework/4797>
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı; <https://e-qanun.az/framework/16721>
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 27 fevral 2014-cü il tarixli Fərmanı; <https://e-qanun.az/framework/27284>
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramının (2002-2005-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” 17 avqust 2002-ci il tarixli Fərmanı; https://frameworks.e-qanun.az/1/f_1546.html
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar bölmədə lizin qin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı; <https://e-qanun.az/framework/5802>
12. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” 23 yanvar 2007-ci il tarixli Sərəncamı; <https://e-qanun.az/framework/12705>

13. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” 25 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamı; <https://e-qanun.az/framework/15320>
14. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair” Strateji Yol Xəritəsi; <https://e-qanun.az/framework/57124>
15. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalaşdırılması Qaydası”; <https://e-qanun.az/framework/42750>
16. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.5.xls>
17. Çakmak, E.H., Kasnakoğlu, H. və Akder, H. (1999). Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları və Türkiyə, TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/99-12/275, İstanbul, s. 34, s. 67-72.
18. Kıymaz, T. (2008). Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması. DPT Yayınları, Yayın No: 2754, Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/kiymazt/politika.pdf>, erişim tarihi: 13.05.2013, s. 18.
19. Boz, İ. (2003). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası. Kar, M., ve H. Arkan (Ed.), Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye (s. 217-260). İstanbul: Beta Yayınları, s. 67-72.

J.M. Gojamanov

Ph.D. student of Baku State University

Role and main instruments of state support to the agricultural sector

Abstract

In the modern globalizing economy, the influence of economic policy on the economy is constantly increasing. The state's support policies for agriculture are mainly implemented by using various support tools to increase the income level, productivity, product diversity and production in this area.

The article shows the impact of the development of entrepreneurship in the agricultural sector and state-supported regulation of agriculture on the growth of agricultural production and more sustainable development of this sector in modern conditions. At the same time, new proposals and recommendations are put forward to improve the effectiveness of the agricultural support policy implemented in Azerbaijan.

Keywords: *agricultural field, agriculture, government support, government regulation.*

Дж.М. Годжаманов

Докторант Бакинского государственного университета

Роль и основные инструменты государственной поддержки аграрного сектора

Резюме

В современной глобализирующейся экономике влияние экономической политики на экономику постоянно возрастает. Политика государственной поддержки сельского хозяйства в основном реализуется путем использования различных инструментов поддержки для повышения уровня доходов, производительности, разнообразия продукции и производства в этой сфере.

В статье показано влияние развития предпринимательства в аграрном секторе и государственного регулирования сельского хозяйства на рост сельскохозяйственного производства и более устойчивое развитие этого сектора в современных условиях. В то же время выдвигаются новые предложения и рекомендации по повышению эффективности политики поддержки сельского хозяйства, реализуемой в Азербайджане.

Ключевые слова: *аграрная сфера, сельское хозяйство, государственная поддержка, государственное регулирование.*